

**Aspectes de la romanització. De la llengua dels indigets al llatí.
Algunes dades***

J.M. NOLLA
Institut del Patrimoni Cultural (UdG)

Generalitats i plantejament

Un dels temes més obscurs i més apassionants de la història de la romanització d'aquest país nostre és el de la substitució de la llengua dels indigets, un dels *populi* ibèrics que habitava en aquest territori, pel llatí, l'idioma dels conqueridors.

Les fonts escrites són gasives i no parlen, poc ni molt, d'aquestes qüestions. No hi ha, doncs, per aquest camí possibilitats d'aprofundir-hi. Queda solament la consulta de les dades epigràfiques, escasses i desigualment repartides que, tanmateix, pel que fa a inscripcions monumentals, només molt de biaix poden ser del nostre interès i que, en canvi, a través dels modestos grafitis, els signes gravats amb un punxó damunt de l'*instrumentum domesticum*, els objectes d'ús diari, preferentment la terrissa, obren un camí estret i difícil de fressar, però que és l'únic capaç d'aportar dades fermes per intentar comprendre millor aquell procés. Cal, però, ser ben francs; mai no entendrem amb tota claredat el conjunt de la història ni, ben segur, la part més important.

Aquests grafitis gravats sobre instruments, eines i atuells, sovint un sol signe, de vegades uns quants més, i, rarament, una o unes frases, ens informen amb prou detall de la capacitat d'un grup determinat d'usar la seva llengua com a vehicle de relació i de cultura, de l'existència d'un ensenyament que facilitava el seu aprenentatge i de la capacitat d'una part

---

* Donem les gràcies a M.A. Martín, directora del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona, per les facilitats donades per consultar el material de les velles excavacions de la ciutadella de Roses, al Dr. Josep Casas i Genover que ens ha proporcionat el grafit ibèric inèdit de Tolegassos i a Mario Zucchitello per facilitar-nos amablement la consulta del grafit dels Ametllers (Tossa de Mar).

de la comunitat de llegir-la. Efectivament, mancats d'altres textos escrits més complexos –cròniques, poesia, textos sagrats, documents jurídics, etc.–, el grafit –un senyal, un signe que hom grava damunt d'un atuell, d'una eina o de qualsevol altre objecte per marcar-lo, per fer-lo diferent de la resta, per indicar-ne una funció concreta o la propietat–, esdevé una dada de valor extraordinari i l'única que ens pot acostar al nivell de domini de la llengua escrita, al seu ús i a la seva incidentalitat. Una certa abundància de grafitns ens informa que una part “significativa” de la comunitat era capaç d'escriure –si més no coses senzilles– i, si ho feia, era perquè la capacitat de llegir i, per tant, d'escriure, no era, entre els seus, un fet aïllat i rar sinó prou estès. Mai, però, podrem anar més enllà d'aquestes quantificacions absolutament decebedores i del tot imprecises.

Cal, també, recordar que les conclusions a què puguem arribar analitzant aquestes modestes inscripcions fan referència exclusivament a la llengua escrita, a la llengua-cultura i no a la llengua parlada, de la qual és impossible rastrejar l'ús tenint en compte les migradíssimes dades que posseïm. A partir d'aquest treball, podrem observar quan deixà d'usar-se l'idioma dels indigets com a llengua escrita i, per tant, quan s'abandonà el seu ensenyament. Com a llengua parlada i d'ús familiar, com a llengua de relació hauria pogut durar uns anys o varies generacions depenent dels llocs, de la influència del llatí i de la pressió del món oficial. Tanmateix, aquesta és una qüestió que no sembla, ara com ara, que estiguem en disposició de resoldre.¹

És un fet de consens acceptar que el segle i aC significà una transformació substancial en la història de la romanització d'aquestes terres, en el qual tingueren lloc tota una sèrie de fets que incidiren sobre la gent d'aquestes contrades i que, en darrera instància, significaren la fi del món ibèric, l'abandonament d'uns costums, d'unes tradicions, d'una manera de viure i d'organitzar-se, per unes altres, en alguns aspectes similars i, en altres, ben diferents, i que hem anomenat, per les conseqüències que

---

¹ Sobre aquestes qüestions consulteu, J.M. Nolla, «Empúries a la baixa república. Usos lingüístics en una ciutat cosmopolita», dins Jordi Cornellà i Cristina Juher, eds., *Els models lingüístics d'Europa. Actes del V Colloqui Internacional Problemes i Mètodes d'Història de la Llengua*, Girona, 2001, pp. 87-103, amb bibliografia específica sobre aquestes qüestions d'abast general.

aquests fets tingueren, el “Gran Canvi”.² Aquest procés es degué iniciar amb la creació *ex novo* de ciutats regulars de tipus itàlics o amb la romanització dels vells *oppida* indígenes, on l’element protagonista foren els antics estadants amb l’afegit puntual i minoritari d’elements itàlics que actuarien de catalitzador i, probablement, en molts casos, romanitzant-se alhora.³

El conjunt de fundacions o de transformacions d’*oppida* durant la baixa república és prou significatiu i ben conegut, cosa que ens estalvia parlar-ne. Recordem solament que, pel que fa al territori dels indigets, formaven part d’aquesta etapa històrica la ciutat regular d’Empúries, una fundació de vers el 100 aC o poc més tard (fig. 1), de 21 hectàrees;⁴ *Gerunda* (fig.1), de la tercera dècada del segle I aC i de poc més de quatre hectàrees i mitja,⁵ i, potser, *Blandae* (fig.1), molt mal coneguda.⁶ El futur municipi flavi d’*Aqua Calidae* (Caldes de Malavella) (fig.1) era, aleshores, ciutat estipendiària propiciada i afavorida com a centre polític pel poder polític romà.⁷

Aquest fet i l’aparició simultània de les primeres *uillae* al camp, itàliques d’estructura i de forma, una nova manera d’explotació agrícola i ramadera, més efectiva i més dinàmica, incidí extraordinàriament sobre l’entorn, propiciant que els indigets anessin adoptant costums nous,

² Definit per primera vegada a: J.M. Nolla i J. Casas, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d’època romana al nord-est de Catalunya*, Girona, 1984, pp. 24-26.

³ J.M. Nolla, «Empúries. De les darreries del segle III a mitjan segle I aC», dins *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXII, 1992-1993, pp. 21-31; R. Mar i J. Ruiz de Arbulo, *Ampurias romana. Historia, arquitectura y arqueología*, Sabadell, 1993, pp. 254-258; J. Burch, J.M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda i D. Vivó, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. I. El sector de l’antiga església parroquial*, Sant Julià de Ramis, 2001, pp. 131-146; J. Burch, J.M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda i D. Vivó, «La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procés complex de reorganització del territori», dins *Empúries*, 52, en premsa.

⁴ Veg. n. 3.

⁵ Veg. n. 3.

⁶ J. Aquilué, «Las reformas augústeas y su repercusión en los asentamientos urbanos del nordeste peninsular», dins *Arqueología Espacial. Coloquio sobre distribución y relaciones entre asentamientos. 5. Época romana y medieval*, Teruel, 1984, pp. 101-103.

⁷ J. Merino, J.M. Nolla i M. Santos, *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, Santa Coloma de Farners, 1994, pp. 133-137; J.M. Nolla, «Les ciutats romanes del nord-est de Catalunya. Els municipis flavis», dins *Homenatge a Miquel Tarradell, Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona, 1993, pp. 660-662; Burch *et al.*, *Excavacions arqueològiques...*, ob. cit., pp. 131-146.

maneres diferents, i iniciessin el camí cap al punt de no retorn; començaven a deixar de ser ibers i esdevenien, lentament, romans provincials. Les guerres civils intensificaren i acceleraren un procés que ajudà a consolidar, amb gran visió de futur, primerament Pompeu el Gran i, després, amb renovada empenta, Cai Juli Cèsar. Amb Octavi August podem considerar pràcticament closa del tot aquesta etapa. Els primers anys del segle primer sentencien, definitivament, la fi de la cultura ibèrica en aquestes contrades.

L'abandonament, pacífic, dels vells poblats enturonats té lloc entre els primers anys del segle I aC i els primers de la centúria següent. Pocs, en aquest territori nostre, continuaren existint convenientment romanitzats (potser només *Blandae*, si acceptéssim que el seu origen es troba en un *oppidum*, cosa que de moment no podem assegurar); el nou model apostava pel desplaçament i la creació de ciutats *ex novo*. Semblantment passà amb els establiments indígenes de caire rural, ben diferents de les *villae*, molts dels quals desaparegueren entre el segle I aC i el principat de Tiberi, o bé acabaren esdevenint autèntiques *villae* (no sabem si per mimetisme i necessitat d'adaptar-se o bé per canvi de propietat).⁸

Serà dins d'aquest marc cronològic excepcional de poc més d'una centúria que realitzarem la nostra enquesta. L'observació dels grafitis sobre ceràmica apareguts en diversos jaciments clarament ibèrics o de tipus itàlic, en estrats ben datats entre els inicis del segle II aC i el primer terç/primer meitat de la centúria següent, ens serà molt clarificadora i ens ajudarà a observar què passà, on passà i quan passà, en el benentès que, sovint, el grafit realitzat sobre una peça ja cuita pot ser datat amb precisió gràcies als avenços dels estudis ceràmics, que permeten filar molt prim.

El material

No analitzarem en detall el cas d'Empúries (fig.1), perquè ho hem fet recentment, i estalviarem al lector reiteracions innecessàries.⁹ Recordarem, només, l'existència, excepcional, d'inscripcions en llengua ibèrica monumentals sobre grans làpides de pedra, de tipus foral, localitzades

⁸ O. Olesti, «El origen de las villae romanas en Cataluña», dins *Archivo Español de Arqueología*, 70 (1997), pp. 71-90; P. Castanyer i J. Tremoleda, *La villa romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona, 1999, pp. 43-51.

⁹ Nolla, «Empúries a la baixa república...», ob. cit.

precisament en la gran plaça urbana,¹⁰ o una altra, encara inèdita, fortament inspirada per la tradició epigràfica romana, localitzada en els darrers treballs realitzats al fòrum emporità.¹¹

De l'altra ciutat del territori, *Gerunda* (fig. 1), en tenim, sorprenentment algunes dades de gran valor. En efecte, entre el material ceràmic, nombrosíssim, dels nivells de fundació de la ciutat -80-70 aC-, hem identificat uns quants grafitis, senzills, sobre terrissa i tot són signes ibèrics,¹² en una ciutat creada *ex novo* però no *ex nihilo*, ja que hem pogut demostrar que ho fou a partir dels estadants de l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis (fig. 1). Precisament, en aquest jaciment situat a poc més de 5 km al nord de Girona, el nombre de grafitis és significatiu i, llevat d'un cas que es féu servir l'alfabet grec,¹³ els altres usaren els signes ibèrics.¹⁴ Quedaria clar, doncs, que durant la tercera dècada del segle I aC els indigets del Pla de Girona usaven com a llengua de cultura i de relació la pròpia que devia llegir i escriure una part significativa de la comunitat. I, altrament, si la feien servir vol dir que s'ensenyava i que l'aprenia un grup prou ampli per ser considerada una tasca necessària. Destaquem, també, per a aquesta etapa, segles II i bona part de l'I aC, la importància de l'encunyament de moneda amb metrologia romana, propiciada i imposada per la república, amb llegenda amb signes ibèrics, fins i tot en les peces obrades a Empúries, que no desaparegueren fins a època d'August substituïdes a tots els efectes pel llatí -la prova més clara i evident del tall que en la història d'aquestes llengües tingué l'inici del principat.¹⁵

¹⁰ M. Almagro, *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Barcelona, 1952, pp. 63-66.

¹¹ Sobre les excavacions d'aquell sector: X. Aquilué, P. Castanyer, M. Santos i J. Tremoleda, «Intervencions arqueològiques a Empúries (L'Escala, Alt Empordà)», dins *Quartres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 1998, pp. 115-122, fig. 1. Pel que fa a la inscripció, donem a l'equip investigador les gràcies per la notícia.

¹² J.M. Nolla, «El material ceràmic dels nivells fundacionals de Gerunda. Els estrats inferiors de Casa Pastors», dins *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9 (1999), pp. 182-183 i 191-192, figs. 4 i 5.

¹³ J. Burch *et al.*, *Excavacions arqueològiques...*, ob. cit., p. 150, núm. 14, fig. 77,11.

¹⁴ Burch *et al.*, *Excavacions arqueològiques...*, ob. cit., pp. 147-152, figs. 77 a 80.

¹⁵ L. Villaronga, *The Aes Coinage of Emporion*, Oxford, 1977, pp. 28-31 (BAR Supplementary Series 23); Mar i Ruiz de Arbulo, *Ampurias romana...*, ob. cit., pp. 194-198, 266 i 279-280.

A partir del material publicat, constatem que era semblant el que passava al petit *oppidum* de Castell (Palamós, Baix Empordà) (fig. 1) que, com hem pogut provar, fou definitivament abandonat durant el principat d'August, a l'entorn del canvi d'era.¹⁶ La immensa majoria de grafitis donats a conèixer són escrits amb signes ibèrics, essent significatius aquells realitzats sobre ceràmica de vernís negre pròpia dels segles II i I aC,¹⁷ però on, tanmateix, n'hi ha algun en llatí,¹⁸ cosa que posa de manifest la preeminència de la llengua pròpia en contextos plenament indígenes però, també, la presència del llatí i, per tant, de Roma, a un segon nivell cada cop, però, més present.

En un altre poblat costaner, Punta Guíxols, a Sant Feliu (fig. 1), detectariem una situació similar entre el material més modern, amb grafitis en ibèric sobre campaniana B¹⁹ i un altre, de més dubtós, damunt d'un fons de ceràmica d'Arezzo plenament augustal.²⁰

A Caldes de Malavella (fig. 1) –un centre definit per la seva excel·lent situació en relació al camí d'Hèracles, la futura via Augusta, i per l'existència d'unes deus d'aigua salutífera, que esdevingué, per obra i gràcia de Roma, la ciutat que havia d'estructurar la Selva interior, primer estipendiària i, d'ençà del principat de Vespasià, municipi de dret llatí–, en els contextos més antics que datariem durant la baixa república, coneixem un grafit sobre la superfície de repòs d'una escudella de forma indeterminada de les darreres produccions de la ceràmica campaniana A (A tardana), una X, que, malgrat els dubtes que en planteja la lectura, és més versemblant considerar una (*ta*) ibèrica que una X llatina.²¹

Aquestes dades dibuixen, doncs, l'ús preferencial, gairebé exclusiu de la llengua pròpia com a llengua de cultura i de relació en ambients plenament (o majoritàriament) indígenes.

¹⁶ J.M. Nolla, L. Palahí i J. Burch, «L'abandonament de l'oppidum de Castell», dins *Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà*, 17 (1998), pp. 59-78.

¹⁷ Vegeu, per exemple: J. Casas, «Breve aproximación a la cerámica de barniz negro del poblado ibérico de Castell (Palamós, Baix Empordà)», dins *Papers in Iberian Archaeology*, T.C.C. Blagg, R.F.J. Jones i S.J. Keay, eds., vol. 1, Oxford, 1984, pp. 236, fig. 8.8 (BAR International Series 193 (1)).

¹⁸ Casas, «Breve aproximación...», ob. cit., p. 236, fig. 8.8,7 el primer de la fila de dalt, a l'esquerra, AE o ATE, amb les dues o tres lletres relligades.

¹⁹ J.M. Nolla, L. Esteva i F. Aicart, «El poblat ibèric dels Guíxols (segles IV aC-I dC)», dins *Estudis sobre el Baix Empordà*, 8 (1989), p. 75, fig., 16,11.

²⁰ Nolla, Esteva i Aicart, «El poblat...», ob. cit., p. 75, fig. 16,4.

²¹ Merino, Nolla i Santos, *Aquae Calidae...*, ob. cit., p. 163 i figura de la p. 178, material de la UE 3006 núm. 2.

Fixem-nos ara –no amb el detall que voldríem– en altres jaciments de personalitat ben diferent, en què, sovint, no és gens fàcil definir l'entitat i les característiques: establiments de tipus rural, alguns clarament indígenes, d'altres molt dubtosos, i uns quants de plenament itàlics, on observarem què succeïa en el món del llenguatge escrit a partir de grafitis sobre ceràmica que moltes vegades podem datar amb notable precisió. A Maçanet de la Selva (fig. 1), s'ha localitzat i s'ha excavat, en aquests darrers anys, una vil·la romana. Entre el material recuperat, sense que de moment hagi estat possible relacionar-lo amb restes estructurals, sovintegen restes d'època baix-republicana que proven l'existència d'un hàbitat, l'entitat del qual se'ns escapa i que, d'alguna manera, es troba en l'origen de la vil·la romana posterior. No queda clar, tanmateix, si era un establiment indígena que evolucionà cap a vil·la o ja ho era des d'un principi. La primera de les opcions, a partir del que sabem, ens sembla més probable, però de cert no ho sabem. D'allí procedeix un grafit sobre campaniana B que, si bé dubtós (els signes poden tenir lectura en ibèric i en llatí), ens sembla molt més versemblant que fos en la llengua dels indígets.²² Novament se'ns plantegen dubtes amb un signe X sobre el fons extern d'un plat de ceràmica emporitana tardana, amb una cronologia ben fixada entre el darrer terç del segle I aC i el primer terç de la centúria següent, que tant pot ser ibèric (*ta*) que llatí o, potser millor, un vulgar senyal sense valor fonètic.²³ Els altres grafitis més moderns, algun dels quals és extraordinari, que dataríem dins del segle I dC, són indiscutiblement en llatí.²⁴

Problemes semblants planteja la vil·la de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà) (fig. 1), amb una fase baix-republicana prou potent però que no podem saber si és un establiment indígena esdevingut vil·la o una vil·la des de l'inici.²⁵ Aquí, tanmateix, se'ns ofereix un laboratori privilegiat per examinar l'evolució d'aquest procés que estem estudiant en gran detall entre la segona meitat del segle II aC i la fi del principat d'August, en el benentès que la proximitat d'Empúries –uns 3 km– potser hauria incidit a

²² J. Llinàs, C. Montalbán, A. Ramírez i M. Sureda, *L'Hort d'en Bach del segle II abans de Crist a l'any 2000. La pervivència ininterrompuda d'un hàbitat a Maçanet de la Selva des de la baixa república romana fins als nostres dies*, Maçanet de la Selva, 2000, pp. 51-52, fig. 36,5.

²³ Llinàs et al., *L'Hort d'en Bach...*, ob. cit., p. 54, fig. 39,2.

²⁴ Llinàs et al., *L'Hort d'en Bach...*, ob. cit., p. 56, fig. 41,1.

²⁵ J. Casas, V. Soler i J. Turon, «Les sitges de Tolegassos. Aspectes de la fase republicana del jaciment», dins *Cypsela*, XI (1996), pp. 67-97.

favor d'una més ràpida romanització. Els grafitis més antics, sobre campaniana B²⁶ (fig. 3 A) o damunt de terrissa comuna de regust clarament indígena, són sempre signes ibèrics i, contràriament, a partir del darrer terç del segle I aC, només trobem signes llatins, sobre fragments ben datats de t.s. aretina amb segells antics o ja més moderns i, molt més il·lustratius, sobre gerres de ceràmica comuna oxidada amb noms *-praenomina*, possiblement, o vulgars noms servils— sencers: *ICAVIA*, *MIRO*, *IVRPIONVS*²⁷ (fig. 2) en un context augustal molt precís²⁸ i que millor que cap altra document ens fa saber que aquells que vivien i treballaven en la villa de Tolegassos, vers el canvi d'era; escrivien en llatí tal com ho havien fet en ibèric els antics estadants només una o dues generacions abans.

No gaire lluny, cap als vessants orientals de la muntanya, fou excavat als anys vuitanta, un establiment rural extraordinari, baix-republicà, clarament itàlic. En efecte, l'Olivet d'en Pujol (fig.1) no era una casa de camp, sinó una dependència perifèrica d'una villa més gran o que depenia d'algú que vivia a Empúries, ja que no era altra cosa que un tancat d'obra, amb una única porta d'accés, dins del qual hi havia un camp de *dolia* i, en un racó, una petita estança a soplug.²⁹ L'ús del *dolium* per emmagatzemar i de la *tegulae* i els *imbrices*, són elements suficients per considerar l'establiment com a itàlic. Un seguit de grafitis, alguns inèdits, permeten confirmar aquesta adscripció, ja que tots, algun d'ells sobre *kalathoi* ibèrics, per exemple, són només en llatí.³⁰

Al Camp de la Gruta, a Torroella de Montgrí (Baix Empordà) (fig. 1), una important i desconeguda villa romana que sembla haver tingut un

²⁶ Casas, Soler i Turon, «Les sitges de Tolegassos...», ob. cit., p. 70, fig. 3,11.

²⁷ J. Casas, P. Castanyer, J.M. Nolla i J. Tremoleda, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Girona, 1990, pp. 124-125, nùms. 268, 269 i 270.

²⁸ J. Merino i X. Rocas, «(IV. A) Estudi de tres àmbits significatius», dins J. Casas, *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982 a 1988)*, Girona, 1989, pp. 125-126 (Sèrie monogràfica 10).

²⁹ J.M. Nolla i J. Casas, *Els inicis de la romanització al rerapais emporità. Algunes dades dins Jornades d'història de l'Empordà*, [=Homenatge a J. Pella i Forgas], Girona, 1987, pp. 106-104 i figs. I a VII; Casas, *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos...*, ob. cit., pp. 21-46.

³⁰ Casas, *L'Olivet d'en Pujol...*, ob. cit., pp. 26, fig.8,9 i 12, 33, fig. 14,1, 34, fig. 15,18 i 45, fig.25,7.

origen baix-republicà,³¹ observem, en els mateixos anys (damunt de t.s. aretina), l'ús del llatí (ATE, amb els tres signes lligats; potser ATEIVS o ATEIANVS) i de l'ibèric (ϛ), la data més avançada en la utilització d'aquesta llengua en aquest jaciment.³²

Caldria, ara, parlar de les troballes efectuades en el subsòl de la ciutadella de Roses (fig. 1), on s'han posat al descobert importants conjunts ceràmics, alguns dels quals porten al seu damunt grafitos diversos. Es tracta, malauradament, de materials descontextualitzats però, tanmateix, sovint l'espècie ceràmica permet datar-los amb precisió. Roses, a diferència dels jaciments als que ens hem referit fins ara, era una antiga *polis* grega que després de la gran revolta indígena esclafada el 195 aC pel cònsol M. Porci Cató, devia haver estat lliurada a Empúries com a càstig per la seva posició antiromana. Aquest fet significà una sotragada i un replegament, però no la desaparició del lloc, que acabaria esdevenint un *vicus* important d'*Emporiae*.³³

Ens interessen quatre grafitos, tots gravats damunt de fragments de t.s. sud-gàllica, ceràmica envernissada de qualitat, a bastament present en contextos del segle I dC, en els jaciments del nostre país. Dos poden plantejar dubtes, efectivament, en tractar-se de signes que igual poden ser ibèrics que llatins o, fins i tot, grecs. L'altre, tanmateix, és ibèric amb tota seguretat. L'interès de la troballa es complementa pel fet que tots tres es localitzen damunt de peces que han conservat el *sigillum*, la marca del terrissaire al centre del fons intern, circumstància que ajuda a precisar, encara més, la cronologia de la peça i, directament, la del grafit.

La primera de les peces a considerar és una part significativa d'un petit got per veure de la forma Dragendorff 27, de gran èxit i amb una llarga cronologia entre el 5/10 després del canvi d'era i la tercera dècada del segle segon, si bé rar d'ençà la fi de la dinastia Flàvia.³⁴ El *sigillum* imprès en el fons intern és difícil de llegir ..AHIO (?), del qual no hem trobat paral·lels. Al fons extern, observem un grafit que podria ser ibèric (ϛ) o (I), segons el mirem en una o altra orientació, però també llatí (V), o, fins i tot, podria ser una lambda grega (fig. 3 E).

³¹ Nolla i Casas, *Carta arqueològica...*, ob. cit., pp. 153-157.

³² Nolla i Casas, *Carta arqueològica...*, ob. cit., p. 154, lám. L, 14 i 19.

³³ Tal com posen de manifest les fonts escrites i no desmenteixen altres dades. Consulteu, sobre aquest tema L. Buscató, *La colònia grega de Rhode*, Roses, (Col·lecció Papers de Recerca, 4), 1999.

³⁴ A, Vernhet, *Notes sur la Terra Sigillée de la Graufesenque*, Millau, 1975, p. 15.

La segona és, en tot, molt semblant. És tracta, també, d'un got de la forma Dragendorff 27, de mida més grossa, amb el *sigillum* SILVANI al fons intern i un excel·lent grafit, gran i clar, al fons extern que, tanmateix, tant podria ser una (*to*) ibèrica –el més probable– com una E llatina o una èpsilon grega. SILVANVS és un terrissaire ben documentat a la Graufesenque (Millau)³⁵ (fig. 3 B). Un i altre procedeixen de l'estrat IV de la zona G-IV A (Edifici "A"), i es conserven a la caixa núm. 325. En aquest nivell sovintejava el material baix imperial.

La tercera també pertany a una base de Drag. 27, amb *sigillum* il·legible (ICO ?), al fons intern i un grafit en el fons extern I N que poden ser lletres llatines, iberes (*ba*) i (*n*) i, també, gregues (una iota i una ni) (fig. 3 D). Fou recuperat en les excavacions efectuades al nord de l'Hospital Militar –*grosso modo*, l'Edifici "A"– a l'estrat II del Tall G. Es conserva a la caixa 16 b, entremig de material ceràmic molt divers.

La quarta peça és un fragment de base d'un plat de forma indeterminada, amb el *sigillum* MONTANI –la NT i la AN lligades–, un altre terrissaire ben actiu el els mateixos tallers esmentats anteriorment. Al fons extern un bon grafit, gran i clar, i indubtablement ibèric: (*ka*)³⁶ (fig. 3 C). Procedeix de l'estrat II del Tall 01, també de la zona de l'anomenat Edifici "A", i entre el material que l'acompanyava abundaven les ceràmiques tardanes. Es conserva a la caixa 397.

La cronologia d'aquests fragments, singularment del darrer, no pot ser precisada amb el detall que voldríem. Es tracta de formes a bastament produïdes –Drag. 27– o que no podem identificar. Pel que fa als tallers, tampoc podem filar més prim del que voldríem fixant-se l'activitat de SILVANVS i MONTANVS entre el principat de Claudi i el de Vespasià.³⁷ Tanmateix, proposaríem una datació, per tots tres, dins de la primera meitat del segle primer, que és acceptable sense dificultats.

Finalment, en aquest recorregut, hauríem de referir-nos a una peça molt valuosa localitzada, ara fa uns anys, a la villa dels Ametllers a Tossa de Mar (fig. 1), el fragment de la base d'una gran copa de la forma Drag. 30 de la t.s. sud-gàllica. Al fons extern porta gravat un grafit de tres signes conservats –potser en origen eren quatre, tot respectant una subtil simetria–, molt probablement ibèrics: (*ti*), (*u*) i (*ti*) –i de bell nou (*u*), si el

³⁵ Vernhet, *Notes...*, ob. cit., p. 5; M. Beltrán, *Guia de la ceràmica romana*, Saragossa, 1990, p. 95.

³⁶ Vernhet, *Notes...*, ob. cit., p. 5; Beltrán, *Guia...*, ob. cit., p. 94.

³⁷ F. Oswald, *Index des estampilles des sigillées*, Avinyó, 1983, pp. 210 i 301.

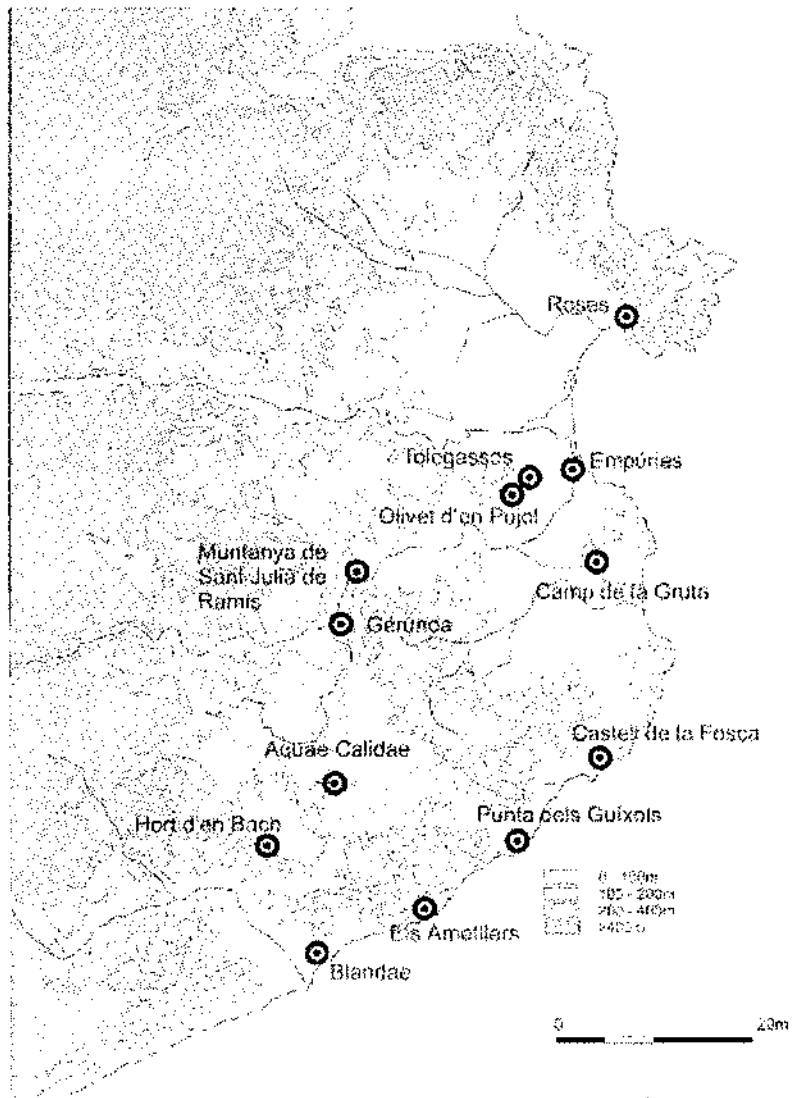
signe que suposem que existí mantenia la seqüència (fig. 3 F).³⁸ En aquesta ocasió, els signes no ofereixen dubtes ni possibilitat de confusió amb lletres llatines. Tanmateix, hi ha la possibilitat, remota, no cal dir-ho, de considerar-los símbols sense valor fonètic; però, per paral·lelisme amb Roses, sembla molt més adequat considerar-los una inscripció en escriptura ibèrica.

Aquests modestíssims documents procedents de Roses i de Tossa de Mar són el darrer testimoniatge de l'ús de la llengua pròpia, en el sector nord-oriental de l'actual Catalunya, que, com deixa veure amb claredat el registre arqueològic, no són sinó una mostra percentualment menyspreable enmig d'un món que utilitzava preferentment el llatí en l'escriptura, cosa que ens fan pensar que la romanització havia arribat a ser tan profunda que ja ningú escrivia l'antiga llengua i, per tant, era innecessari aprendre a escriure-la. Hem vist com a partir del darrer terç/darrer quart del segle I aC, l'ibèric deixà pas al llatí, que penetrà amb força. Era el principi de la fi. Ja en el segle següent només hem estat capaços de detectar uns quants grafit (dos de segurs i tres més de probables) que podem explicar de moltes maneres però que no són, sinó, la prova conclouent que la gent d'aquest territori havien deixat de ser indigets per ser romanoprovincials. Conseqüència política d'aquesta situació fou la concessió, per part de l'emperador Vespasià, el 79, del *ius latii* a tots els *peregrini* (homes lliures de la Península Ibèrica que no eren ciutadans romans), cosa que significà, a casa nostra, la progressió a municipi flavi d'*Aquae Calidae* (Caldes de Malavella), fins aleshores ciutat estipendiària, i la fi de la vella autonomia urbana d'estructura indígena en aquestes contrades. El cercle s'havia clos.

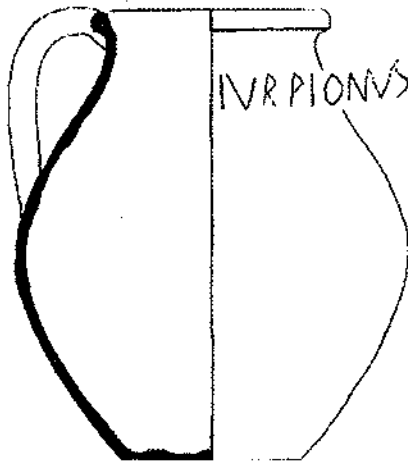
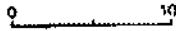
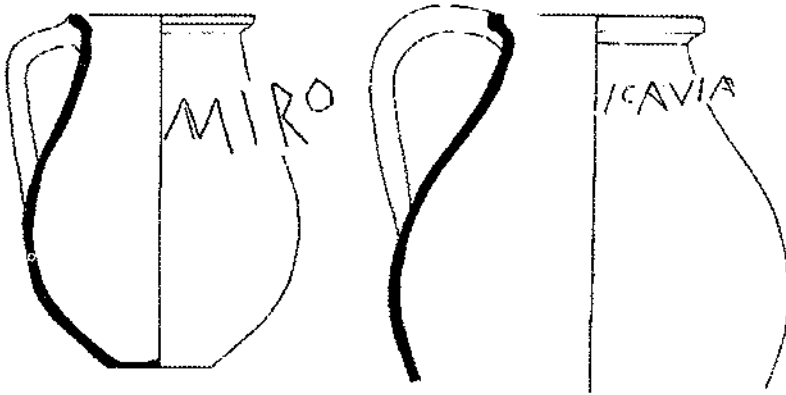
---

³⁸ Sobre aquest grafit, O. Musso, «Un toponimio greco, un'iscrizione latina e un'iscrizione iberica da Tossa de Mar», dins *Epigraphica. Periodico Internazionale di Epigrafia*, LV (1993), pp. 197-198. Pel que fa a la forma: Vernhet, *Notes...*, ob. cit., p. 15, amb una llarga cronologia entre mitjan de la segona dècada i el final de la primera centúria.

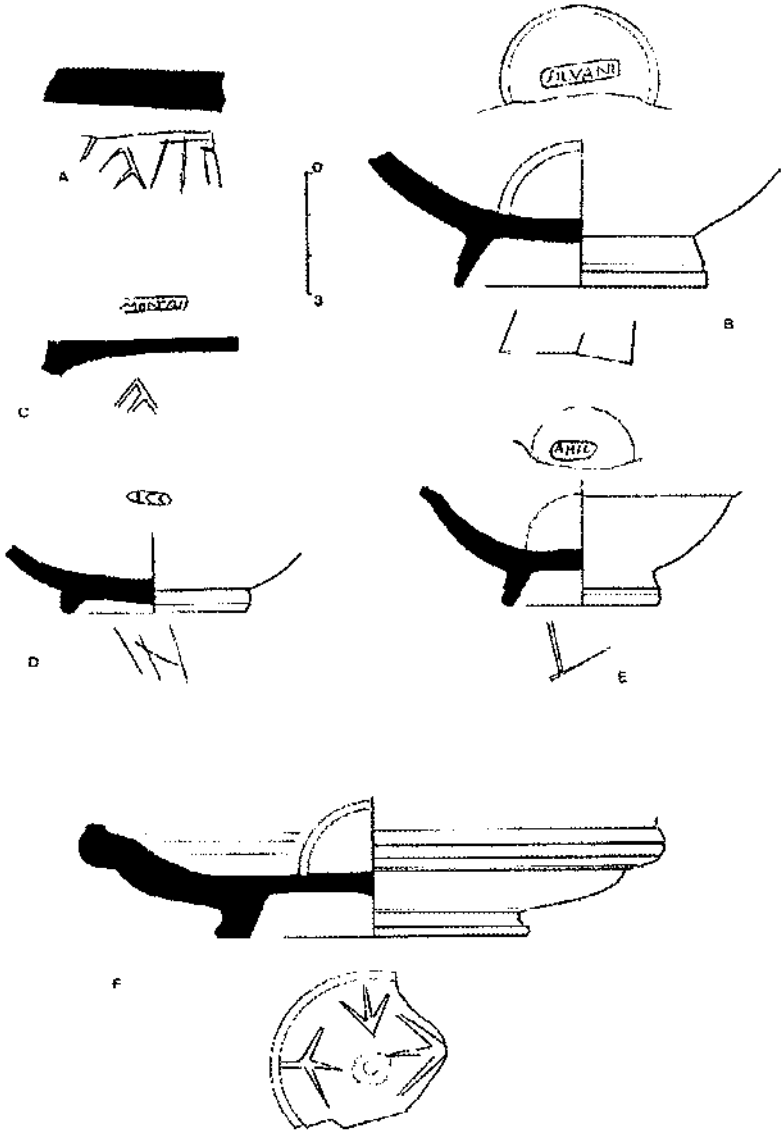
Figures:

1.- El nord-est de Catalunya a la baixa república i inicis de l'Imperi.

2.- Peces grafitades amb noms llatins procedents d'un context augustal de la villa de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà).

3.- A) Grafit sobre campaniana B de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà). B, C, D i E) Grafitis sobre t.s. sud-gàllica procedents de les excavacions de la ciutadella de Roses. F) Grafit sobre t.s. sud-gàllica trobada a la villa dels Ametllers (Tossa de Mar, la Selva).